ЗОГРАФСКИЯТ МОЛИТВЕНИК НА ЙЕРОДЯКОН ЙОСИФ*

ЕЛИСАВЕТА МУСАКОВА

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София, България
emoussakova@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2552-1975

THE ZOGRAPHOU PRAYER BOOK OF HIERODEACON JOSEPH

Elissaveta Moussakova (Sts. Cyril and Methodius National Library, Sofia, Bulgaria)

Abstract: This article presents prayer book NBKM1175 from the collection of Slavonic manuscripts at the National Library in Sofia. It was transcribed in 1788 by the copyist Makarios at the Zographou Monastery as a gift from Archimandrite Akakios to his disciple, Hierodeacon Joseph. Although it has been mentioned in several publications, it has not been studied in detail. The author places it in the context of the amulet manuscripts for private use kept at the National Library, which are the objects of investigation within project BG16RFPR002-1.014-0011 *Sustainable Development of the Center of Excellence "Heritage BG"*. Such a definition of Joseph's prayer book, whose content is entirely in keeping with the prayer services accepted by the Church, is reasoned by the reproduced images of two highly venerated miraculous icons: the Hilandar Theotokos Tricherousa and the Arabian icon of St. George at the Zographou Monastery. Since the small format of the book – and, indeed, the small formats of

* Публикацията е подготвена в рамките на проект BG16RFPR002-1.014-0011 „Устойчиво развитие на Център за върхови постижения *Наследство БГ*“, финансиран по Програма „Научни изследвания, иновации и дигитализация за интелигентна трансформация“ (2021–2027), съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейските структурни и инвестиционни фондове.

euchologions (prayer books) and liturgicons in general – is not sufficient in itself to determine whether they were intended for private or public use, arguments are also presented regarding the possible dual use of both the manuscript under study and other similar manuscripts.

Keywords: Euchologion; illuminated manuscripts; miraculous icons; Theotokos Tricherousa; St. George; amulet books

Молитвата е сърцевината на християнския живот. В православния византийски ритуал книгата, която съдържа молитвите, произнасяни на утринната, вечерната, по време на Божествената литургия, е евхологият. Предназначен за богослужението, той съчетава евхаристийни и светотайнствени текстове с редица молитви за специфични случаи[1]. Независимо че молитвата се извършва най-вече публично, в храма, тя може да бъде и частна, четена на глас от попа в дома, на лозето, в хамбара, при пчелина, при тръгване на път. Тя може също така да бъде произнасяна, а в по-късни времена и само четена наум от отделния човек. Очакваният от нея ефект, повече или по-малко гласно, се възлага на магическата сила на думите, и то съвсем не само на отричаните от Църквата апокрифни молитви или заклинания, но преди всичко на признатите от нея молитвени последования. Предназначени да бъдат ползвани от църковния клир, основно от свещениците и епископите, евхолозите имат малки размери, за да може четящият молитвата да държи книгата в лявата ръка, а с дясната да изпълнява литургичните жестове[2]. Един от сравнително редките случаи, когато в тях директно се описва възприеманата полза от молитвата, е приписката на л. 35v в евхология Patm743, писан от Нил от Патара през 1180 г. и пазен в манастира „Св. Йоан Богослов“ на о-в Патмос[3]. Тя се отнася до монасите в манастира, но е приложима и в друг контекст. Писачът казва, че напразно е преписал и молитвите, които всеки има, но все пак много хора не ги четат всеки ден, а това повреждa душата. И нека бъдат благословени онези, които ги четат всеки ден като защита на тялото и душата[4]. Думите се отнасят до всеки (грамотен) вярващ, а за да може той (или тя) да изпълнява това предписание, най-удобно е малката книга да бъде с него. Личното притежание на молитвеника и очакваното негово действие създават предпоставката за възприемането му и като амулет.

Амулетите, включително писмените, може би са били смятани дори за по-ефективни от чудотворните икони като средства за практическа по-

[1] R a p p 2021: 1.

[2] R a p p et al. 2017: 174.

[3] За ръкописа вж. https://pinakes.irht.cnrs.fr/notices/cote/54981/; https://www.dbbe.ugent.be/manuscripts/15482.

[4] R a p p et al. 2017: 180.

мощ и закрила[5]. Използвани в древността далеч преди установяването на християнството, преносимите текстови амулети са средства, съдържащи апотропейни текстове, знаци и образи. Обикновено носени върху тялото, те са били ползвани от всички слоеве на обществото, споделящи едно от най-устойчивите вярвания през Средновековието – силата на написаната дума. Малките формати на молитвениците ги правят лесно преносими обекти за лично моление, осигуряващи на собственика си обща или специфична защита и можело също да бъдат носени като амулети[6].

Молитвеникът, който е обект на тази статия, не съдържа магически знаци, апокрифни или заклинателни текстове. Напротив, молитвите в него се изпълняват по време на църковните служби, а светителските изображения, на които тук е отделено повече внимание, възпроизвеждат особено почитани чудотворни икони. Както ще бъде показано, именно тяхното поместване в комплекта от подбрани молитвени последования позволява интерпретирането на конкретния ръкопис и подобните нему в контекста на личните книги-амулети[7], без да бъде изпускана от внимание тяхната амбивалентна функционалост.

Ръкописът

Малкият ръкопис от сбирката на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София със сигнатура НБКМ1175[8] се отличава със своята художествена изработка във всяко отношение – подвързия, писмо, украса. Картонената подвързия (165 х 105 мм), облечена в орнаментирана кожа, е доста добре запазена. Върху кожата на левия (горен) капак е отпечатан със злато дълъг правоъгълен щемпел, представящ благославящия Христос в цял ръст, с лъчист нимб, на фона на растителен орнамент от две дълги стъбла с перести листа. По ръбовете на кожата е оформена рамка от отпечатан с ролка мотив „фестон“, в чиито извивки е вписан тройно разклонен листен мотив. Същият вид централен щемпел, със същия орнаментиран

[5] T u e r k - S t o n g b e r 2021: 5.

[6] S k e m e r 2015: 217.

[7] За тях вж. например М и л т е н о в а, К и р и л о в а 1994; Х р и с т о в а 2001; A t a n a s o v a 2003; Н и к о л о в 2022.

[8] С т о я н о в, К о д о в 1964: 29–30. Същото описание, на същия ръкопис е отнесено и към сигнатура НБКМ1343 (С т о я н о в, К о д о в 1964: 138–139). Ръкописът е бегло споменат в основната публикация на Даринка Караджова върху връзките на украсата в ръкописната книга с руските и украинските печатни издания и старопечатната книга (К а р а д ж о в а 1992: 143; фиг. 13). Вж. и виртуалната изложба „Зографският молитвеник (НБКМ1175)“ (https://www.nationallibrary.bg/www/2026/02/25/zm_nbkm1175/).

фон, но със сляп отпечатък (без злато), е нанесен върху кожата на десния (долен) капак и носи изображението на Богородица с Младенеца в цял ръст. Външният бордюр е идентичен с този върху левия капак. Гърбът е плосък, с четири силно изпъкнали бинда. Обрезът на книжното тяло е позлатен, а от вътрешната страна на капаците е залепена декоративна хартия, сега силно износена, така че е трудно да се определи дали е от вида на бронзовите или брокатните хартии[9]. През XVIII и XIX в. такива хартии са били използвани в редица ръкописи, за да им се придаде (скромен) разкош. Макар това да не е единственият случай сред ръкописите от Националната библиотека, заслужава да се спомене декоративната хартия в подвързаното с позлатен обков евангелие НБКМ76[10].

Според бележката, разположена на две страници, всяка в пищна многоцветна рамка от цветя и плодове (л. 4r–4v), молитвеникът е бил поръчан от архимандрит Акакий за ученика му йеродякон Йосиф в Зографския манастир и е бил завършен на 20 април 1788 г.: Сїѧ моле́бнаѧ кни́жица къ славосло́вїю и оу҃милостивле́нїю пребл҃а́гw вл҃ки хр҃та и҆ пребл҃гослове́нно́ѥ бг҃оми҃тре, и ст҃о́мъ великомч҃ника гєѡргїю параклисъ с҆ꙋ кондаки и҆ ѡ҆́косы с повелѣ́нїѧ моегѡ҆ написа́сѧ и҆ даровалъ а҃ є҆ѧ ѡ҆ученикѣ́ моемѣ́ пречест-но́мꙋ і҆ерод҃і҆а́конꙋ і҆ѡ҃сифꙋ „1788„ Года҆ а҆пре́ла „20[11]„ дна҆. Зѡ҆гра́фска[rw12] мн҃тра҆. Под изписания с калиграфски полуустав текст на бележката Акакий собственоръчно е положил името си с модерен курсив и тънко перо, с отделни подчертани букви: **А**рхіма҃дрть **А**какїи[13] (ил. 1, 2). На л. 58r бележка с късен тип полууставно писмо е оставил и писачът: Написа́ся мона́хомъ Мака́ріємъ по- оусе́рдію Егѡ҆ . 1788 года […] (ил. 3). Макарий използва в молитвените текстове все същото калиграфско писмо, възпроизвеждащо печатния шрифт на послужилия за източник оригинал[14].

Подписът на архимандрит Акакий, който е бил и игумен на Зографския манастир, се открива в документи от 1785, 1795 и 1796 г. в манастирския архив[15]. Отново по негово нареждане са били преписани през 1783 г. дяконски служебник (Зогр373) и през 1793 г. „Последование на изменяемите

---

[9] За разликата между бронзовата и брокатната хартия вж. например Ligatus.

[10] За ръкописа вж. П е т к о в а 2011; Е в л о г и е в а-К а ц а р о в а 2011.

[11] Добавено с лилаво мастило.

[12] Двете букви са една над друга над буквата „а“.

[13] Името е предадено като Ананий в С т о я н о в, К о д о в 1964: 30 и правилно като Акакий у К а р а д ж о в а 1992: 143.

[14] Според авторите на описа в езика и правописа личат белези на южноруска (малоруска) школа.

[15] П а в л и к я н о в 2005: 119–120.

текстове в литургията“ (Зогр330)[16]. Почеркът в служебника съответства на почерка на Макарий[17], но е много сходен например с почерка на йеромонах Иларион, преписал Зогр388[18], свидетелство за унифицирането на почерци, имитиращи печатни шрифтове.

Образите в молитвеника

На л. 29v, преди Молебния канон на Богородица[19], е отпечатана гравюра с образа на св. Богородица Троеручица с младенеца Исус, в рамка 137 х 82 мм и размери на клишето 143 х 90 мм (ил. 4). Рамката е запълнена с тънки, виещи се растителни стъбла с листа и различни цветя; целият фон е щрихован. Оцветяването е с цветовете и боите, използвани навсякъде в ръкописа – червено, виненочервено, бледозелено, наситено жълто. Надписът в рамката под изображението обяснява, че това е чудотворната хилендарска икона и Богородица е изцелила Йоан Дамаскин. Според една от версиите на житието на светеца роденият в Дамаск Йоан, горещ защитник на иконопочитанието, бил на служба при халифа. Византийският иконоборски император Лъв III го набедил, че крои заговор срещу господаря си. Халифът отрязал ръката на Йоан, но откликнал на молбата му и му я дал, след като била публично изложена. Светецът отправил молитви пред икона на Богородица, допрял отрязаната ръка до тялото си и тя чудодейно зараснала.

Зад щампата, представена като копие на хилендарската светиня, стои дълга и доста объркваща „биография“, като веднага трябва да се отбележи, че Иванка Гергова първа включва в тази биография иконното изображение от зографския молитвеник[20]. Тя го смята за отпечатък от пазената в Хилендар матрица[21] и като илюстрация помества репродуцираната в книгата на Динко Давидов хилендарска щампа от неизвестен автор, която той датира ок. 1860 г.[22] В книгата си обаче авторът не посочва никакви данни за изображението, при това препратката към каталожния № 47 в текста е към друга

---

[16] И в а н о в а и др. 2017: 106, 62.

[17] Вж. И в а н о в а и др. 2017: табл. № 98.

[18] И в а н о в а и др. 2017: 124-125, табл. № 113.

[19] Текстът на канона, съставен от Теокстирит монах, е често преписван, вж. например Зогр347, Зогр361, Зогр400; за ръкописите вж. И в а н о в а и др. 2017: 78–79, 92–93, 136–137, табл. № 66, 86, 125. Ръкописът Зогр397 съдържа само Молебния канон с посочения негов автор монах Теокстирит (И в а н о в а и др. 2017: 133). Вж. и Х р и с т о в а - Ш о м о в а 2021; също и текста на Теокстирит в: Канон молебный.

[20] Г е р г о в а 2008: 299–300, сл. 3; Г е р г о в а 2018: 85, сл. 3.

[21] Г е р г о в а 2008: 299, сл. 1. Вж. и Г е р г о в а 2024: 167–168.

[22] Д а в и д о в 1990: № 47.

щампа, а краткото каталожно описание дава само размерите на щампата (145 х 97 мм[23]), която Ив. Гергова отнася към XVIII в. Двете щампи изглеждат идентични, включително надписът под изображението и декоративната рамка, но малки разлики се откриват и в детайлите, и в надписите, издаващи употребата на различни клишета, потвърдена и от разликата в техните размери. В Музея на Македония в Скопие се пази щампа на отделен лист, също отпечатана от хилендарското клише според Ив. Гергова, с размери 138 х 84 мм[24], близки до тези на изобразителното поле в зографския молитвеник. Сравненията водят към извода, че особеностите на скопския отпечатък действително съвпадат с тези на хилендарската щампа, но това ще се потвърди, ако съвпаднат и размерите на клишето. Паралел на хилендарското клише е посочен още от Сретен Петкович – това е графиката, залепена в руски иконописен „подлинник“ от края на XVIII в.[25] Руското изображение е по-грубовато от хилендарското, а изглежда и че няма декоративна рамка. Надписът под него обяснява, че това е намиращият се в Хилендарския манастир чудотворен образ на Богородица Троеручица, която изцелила ръката на Йоан Дамаскин, „в годината 1661, на 28 юни“. Според Петкович тази дата се отнася до извор, ползван от художника, и отбелязва първата поява на репликата на Троеручицата в Русия, а моделът на графиката смята за местен – руска икона от XVIII в., пристигнала в Новойерусалимския манастир край Москва[26]. Иван Бенчев отнася същото събитие към 20 юли (вероятно грешка) 1661 г., когато кастамонитският архимандрит Теофан, родом сърбин, занася в Москва гръцка икона на кипарисова дъска, копие от чудотворната икона Богородица Троеручица в Хилендарския манастир; на 16 октомври 1662 г. тя е пренесена от архимандрита в споменатия погоре манастир[27]. Същият автор посочва, че *Сказанието*, което разказва за хилендарската светиня и за донесеното от архимандрита, се среща в няколко ръкописни сборника, какъвто е сборникът „Небо новое. Солнце пресветлое“ от ок. 1716 г.[28] със залепена в него гравюра на Богородица Троеручица от художника и гравьор Григори Тепчегорски[29]. Троеручицата е отпечатана през

---

[23] Д а в и д о в 1990: 49, бел. 69; 147.

[24] Г е р г о в а 2008: 300, бел. 9, сл. 4; Г е р г о в а 2024: 167–168.

[25] На л. 32v в ръкописа Тих375/1, П е т к о в и ћ 1997: 142. Вж. бел. 52 и ил. на с. 143, цитирано в Г е р г о в а 2008: 297–298, сл. 2; също Г е р г о в а 2024: 168.

[26] П е т к о в и ћ 1997: 134, с илюстрация на с. 139; цитирано в Г е р г о в а 2008: 298–299.

[27] Б е н ч е в 1996. В бел. 12 авторът се позовава на съчинение на архимандрит Леонид. Вж. и Богоматерь Троеручица.

[28] МГУ302 (рис. IV).

[29] Кратки сведения за него в: К о ч е т к о в 1996: 404–405; Т у р и л о в 2007: 124. За гравюрата на Григори вж.: Звезда Пресветлая; в цитираните на

1715–1716 г. именно в сборника „Солнце пресветлое“, съставен от пазача на Благовещенския събор в Москва Симеон Моховиков[30]. За предвидените гравирани образи Григори е ползвал широк кръг иконографски материали[31]. Самият сборник е един вид енциклопедия с текстове за чудесата на св. Богородица и 88 изображения[32] на чудотворните богородични икони, почитани в Русия и православния свят. Кой точно е бил обаче моделът на Троеручицата, използван от Григори, сякаш остава недоизяснено. Според предположението на Ив. Гергова хилендарското клише е произведение на монах русин, изпълнено в Русия или на Света гора[33].

От изворите и публикациите не е лесно да се извлече обективната информация и за почитаната като Троеручица икона в Хилендарския манастир. Тя е от типа Одигитрия Дексиократуса, в който няма трета ръка, и е датирана около средата или втората половина на XIV в.[34] Стара фотография показва оригиналната живопис без обкова, с отпечатъци от поне тринадесет вотивни предмета върху мафория на Богородица. Съдейки по отпечатъка, Ив. Бенчев посочва, че първоначалната вотивна ръка, с друга форма, е била прикрепена под лявата ръка на Божията майка[35]. Вотивната ръка върху сегашния обков е с притиснати един до друг всички пръсти. Според автора повечето копия на Троеручицата показват състоянието на иконата преди поставянето на обкова, в който не е бил запазен този важен елемент, а е направен нов, при това монтиран в долния ляв ъгъл при краката на Младенеца[36]. За разнообразните легенди, свързани с появата на третата ръка на Богородица и историята на чудотворната икона, ще стане дума малко по-надолу, но според представеното от Боян Милкович старата икона днес не съществува и през втората четвърт на XVIII в. е била заменена от

същия адрес две публикации на Бенчев (на немски и на български) са дадени две различни анотации за ръкописа, в който е залепена гравюрата – съответно сборника „Звезда пресветлая“ и сборника на Симеон Моховиков „Небо новое. Солнце пресветлое“, от около 1716 г.

[30] К о ч е т к о в 1996: 405–407, бел. 10.

[31] К о м а ш к о 2006: 9. Вж. също К о ч е т к о в 1996; К о м а ш к о 2021; Г е р г о в а 2024: 168.

[32] Сборникът на Моховиков МГУ293 включва съчиненията „Небо новое“ и „Солнце пресветлое“; според Наталия Кобяк Моховиков е само писачът, а не съставителят и броят на вложените гравюри от Григори Тепчегорски, Васили Андреев и западни гравьори е 86 (К о б я к 2019: 238, 239, 241, 252).

[33] Г е р г о в а 2024: 168.

[34] Изображение на иконата и версия на нейната история вж. на сайта на Хилендарския манастир: <https://www.hilandar.info/strana.php?strana_id=179> (достъп 08.09.2026).

[35] Това е трудно да се установи на публикуваната от Бенчев фотография.

[36] B e n t c h e v 1993; Б е н ч е в 1996. Ползвани са само достъпните online публикации, в които няма отбелязани страници.

тази, която сега се почита като Троеручица[37]. Тя е дала допълнителен подтик за развитието на култа към нея, като на новите легенди се е придала старинност. Обковът е от 1862 г.[38] с монтирана върху него вотивна мъжка ръка, представяща ръката на Йоан Дамаскин[39]. Иконата Богородица Одигитрия е двустранна, с образа на св. Никола от другата страна; още ранните изследователи не са споменали нищо за трета Богородична ръка.

Появата на трета Богородична ръка намира обяснение в предание, записано в единствен руски ръкопис, Хлуд147[40], отнасящо се до чудотворна незапазена скопска икона[41]. Според преданието неназован скопски митрополит от времето на османското завоевание поръчал на зограф да изобрази Богородица Одигитрия, но по чудодеен начин на иконата се появявала трета ръка, с която Богородица придържала Христос. Митрополитът решил да оставят образа с трите ръце, а една болярка го взела в дома си. Когато в града дошли хилендарски монаси, търсещи помощи за своя манастир, жената решила да дари иконата, но магарето, на което я натоварили, напуснало мястото без да го видят и с невидима божествена сила за един ден пристигнало с нея в Хилендарския манастир.

През XVIII и XIX в. новите разкази коренно променят старата легенда за хилендарската чудотворна икона, почитта към която тогава е особено силна[42]. В средата на XVIII в. разказът за скопската светиня се преплита със споменатата в руския текст друга икона, принадлежала на св. Йоан Дамаскин и донесена от Дамаск в Хилендар от св. Сава Сръбски. В новокомпилираната легенда той я предал на брат си Стефан Първовенчани, който я носел в битки и накрая я оставил в Скопие, откъдето тя сама дошла в Хилендар. Най-ранният препис на този разказ се намира в ръкописа НБИВ110, в третата част „Чудеса Богородични“ от съчинението на Агапий Ландос „Спасение на грешните“[43].

На л. 61v е представен до пояс св. Георги – младолик, с фино и детайлно предадени черти на лицето (ил. 5). Облечен е в украсена ризница от римски тип, с кръст на гърдите и лъвска маска върху дясното рамо, с плащ,

---

[37] М и љ к о в и ћ 2006–2007: 225–226.

[38] М и љ к о в и ћ 2006–2007: 226.

[39] Вж. и Б а е в а 2026: 227–228 с коментар върху разликата в типа на вотивните ръце.

[40] За поместената в него легенда и текста ѝ вж. Т у р и л о в 1996: 510, 517–519.

[41] М и љ к о в и ћ 2006–2007: 221–226. Вж. и Г е р г о в а 2011: 388–389; също Г е р г о в а 2018, където е проследена и реконструирана историята на скопската Троеручица.

[42] Г е р г о в а 2011: 388–389.

[43] Г е р г о в а 2011: 389. Иконата е посочена с година 1750; за описанието на ръкописа вж. Ц о н е в 1920: 147. Разказът е поместен на л. 118v–122r.

прикрепен върху лявото рамо; в дясната ръка държи копие пред гърдите си, а с лявата е хванал дръжката на меч. Ликът на светеца е заоблен, с къса къдрава коса; с тънко перо са очертани очите, веждите, носът и устата, а леко розово тониране дооформя както лицето, така и шията и ръцете. Иконографският тип, без конкретните физиономични особености, отговаря на чудотворната неръкотворна икона в Зографския манастир, известна като Аравийска (Арабска)[44]. В тази миниатюра, а също и в останалите, полагането на боите е на акварелен принцип. Ризницата е оцветена в два нюанса на розово, плащът е виненочервен, хитонът под ризницата – бледозелен. Нимбът е оцветен в топъл жълт цвят.

Орнаменталната украса на молитвеника

В първата страница на дарителската бележка (л. 4r) текстът е ограден от изтеглена във височина овална рамка, съставена от снопове гъсто наредени четирилистни и петолистни цветя между издължени островръхи листа; горните краища завършват с по една група от три плода (ил. 1). Късите страни на рамката са образувани от двойки дълги, бароково извити листа с много дялове, които се захващат със стъблата си за растителния орнамент от двете дълги страни. Между двойката листа в долната част има разстояние и в него е вписана лъвска маска. Колоритът е наситен, празничен, от зелено, ярко червено, тъмносиньо и охра (наситено жълто), имитираща злато. Всички мотиви в композицията са третирани графично със запълващи фини щрихи. Продължението на текста (л. 4v) е вписано в подобна растителна рамка. В средата на горната ѝ част е поместен едър цвят с шест островръхи листа и четирилистна тичинка, а мотивът срещу него в долната част е шестолъчна звезда (ил. 2). От двете страни на шестолистния цвят израства по един едър нар, а надолу се редуват кръглолистни и остролистни цветя, с извити листа помежду им. В долната част, симетрично на наровете, са оформени две групи от по-едро петолистно цвете и три плода. В боите преобладават червеният и виненият цвят, заедно с наситеното жълто и по-бледото зелено.

Декоративната рамка от л. 4r е повторена около изображението на св. Георги на л. 61v със съвсем леки промени в някои детайли (ил. 5). Особен интерес предизвиква отпечатъкът от същия орнамент на л. 137r (ил. 6), който вероятно представя един от случаите, в които художниците са правили и използвали копирки за пренасяне на образи и орнаменти[45]. Рамките

---

[44] Спомената например от св. Пимен Зографски в бележката колофон към минея за ноември (НБКМ534), преписан от него през 1618 г.

[45] За различните практики на копиране (от икони) вж. Ерминията на Дионисий от Фурна, написана през 1730–1733 г. (за достъпни online издания вж. H e t h e r i n g t o n 1989: 5; също Ерминия). Вж. също Т о н ч е в 2025: 8–9 за

с растителен орнамент имат относителни съответствия в печатни издания на Киевско-Печерската лавра от XVIII в., що се отнася до оформянето им от гъсто наредени цветя, листа и плодове. Много подобни по тип, мотиви и стил са рамките в листовете на „Акатист с канони“, отпечатан в Киево-Печерската лавра през 1765 г.[46]; подобни примери са мотивите от цветя и листа в рамките (квадратни) в изданието от 1731 г., съдържащо „Акатисти, канони и душеполезни молитви“[47]. Много сходни мотиви от цветя, плодове и листа участват в декоративната композиция върху заглавната страница на първия киевски октоих, издаден през 1699 г.[48], а по цялостното си оформяне рамката има относително близък паралел в заглавната страница на „Акатист на св. великомъченица Варвара“, отпечатан в печатницата на лаврата през 1741 г.[49]

Орнаменталният декор със същия колорит и мотиви, рисуван явно от същата ръка както в молитвеника, откриваме в рамката около образа на св. Георги в Зографския поменик от 1857 г. (Зогр274) и в заставките на л. 8r след образа на светеца, както и на л. 10r в така наречения Епархиален поменик (Зогр230), започнат вероятно преди 1792 г.[50] Поради значителната разлика в годините листът с изображението на св. Георги в първия от двата ръкописа трябва да е бил взет от по-стар ръкопис. Не е известно дали писачът Макарий е бил едновременно и художник.

Заставките пред отделните части на молитвеника са орнаментални. На л. 5r, където започва „Благодарное страданий Христовых размишление“[51], заставката представлява едра мида[52] с кръст върху нея и геометрични, двойноконтурни букви ΙΣ ΧΣ от двете му страни; кръстът е кафяв, буквите са бели върху оцветените в зелено, охра и кафяво ребра на мидата (ил. 2). На л. 30r започва Молебният канон (Акатист) на Богородица, отбелязан с правоъгълна рамкирана заставка с овален медальон в центъра, запълнен

копирането чрез отпечатък, каквото е използвано в молитвеника: върху рисунката с мастило се притиска влажен лист, съдейки по вида на контура. За уточнението на технологията благодаря на Александрина Аенска-Чолпанова, реставратор-консерватор в Националната библиотека в София.

[46] НБКМ Rц 765.3. Дигитално копие вж. на адрес: http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-sk?id=441.

[47] З а п а с к о, І с а є в и ч 1984: 46, № 1167, ил. на с. 58.

[48] K u r h a n o v a 2023: 51, фиг. 3.

[49] З а п а с к о, І с а є в и ч 1984: 62, № 1398, ил. на с. 77.

[50] За украсата на тези два ръкописа вж. М у с а к о в а 2019: 45–47, 866–867 (ил. 2, 3); за ръкописите вж. съответно Р а й к о в и др. 1994: 139, 125.

[51] Т.е. молитвата „Благодарственное воспоминание страданий Христовых и молитвенное размышление, наиболее полезное из всех молитв, совершать которое должно во все пятницы“, съчинена от Димитрий Ростовски през 1702 г., вж. Святитель Димитрий Ростовский 2005: 547–559.

[52] Научното название е *Pecten maximus*.

с равнораменен кръст с разширяващи се рамене и надпис, четен накръст ТС ХС ΝИ КА (ил. 4). Правите и вълнообразните линии между кръстните рамена обозначават излъчваното сияние. Полето между медальона и рамката е запълнено с четири едри, четири малки цветя и стъбла с дълги листа от същите видове като в началните декоративни рамки, със същото оцветяване и графично третиране. На л. 53r е началото на Молитва към пресветата Богородица, чиято заставка е много подобна на първата, но върху мидата е поместен често срещан в старопечатните издания монограм на Богородица, оформен като композиция от лигатурно свързани букви[53] (ил. 7). Заставката пред Молебния канон (Акатист) на св. Георги (л. 62r) е правоъгълна, очертана с рамка (ил. 5). В полето е вписан кръгъл медальон с потир в сияние и в него, в квадратна рамка, е вписан малък кръст с разширяващи се рамене, също в сияние. В четирите вътрешни ъгъла има по едно едро цвете – горните две остролистни и долните две кръглолистни – и до тях по едно малко, все от вече описаните видове; колоритът и графичното третиране се повтарят и тук. Заставката на л. 82r маркира дяла, озаглавен „Кондаци и икоси на свети великомъченик Георги след шестата песен на канона“ (ил. 8). Тя е правоъгълна, рамкирана, с едро шестолистно цвете със заострени листа в средата, с четирилистна тичинка от заоблени листа, оградена с четири осмолистни и два петолистни цвята, с две групи плодове отляво и отдясно; фонът е щрихован. С щрихи са оформени плодовете и листата на цветята, колоритът е общият за ръкописа.

Инициалите също са по печатни образци. На л. 30r, 62r, 82r те са т.нар. типографски, т.е. вписани в рамка. Всички са от вида геометрични, очертани с червено. Първият, буква К, е в квадратна рамка, запълнена с четири цветчета от описаните видове на щрихован фон (ил. 4); на л. 62r буквата П е оградена от малки кръглолистни цветчета и издължени листа, също на щрихован фон (ил. 5); на л. 82r буквата В е запълнена с хоризонтален щрих, без друга украса в рамката (ил. 8). Останалите инициали, едри, двойноконтурни и запълнени с хоризонтален щрих са на л. 4r, 53r, 83r, 88r, 88v, 91r, 91v, 93v, 94v, 96v, 97r, 98v, 99r, 102r, 103v, 105r, 106r, 108r, 109r, 110v, 111v, 112v, 113v (очертан с черно), 115v, 117r (ил. 9); с изключение на първия, те бележат кондаци и икоси. Техните форми, при друго запълване на фоновете и без щриховане на буквеното тяло, намират съвпадения при варианти на буквите А и В в цитирания печатен „Акатист с канони“ от 1765 г. Инициалите „омега“ са украсени с цвете на мястото на ниска-

[53] Например монограма с латински букви в бароковата рамка в заглавния лист на изданието [Хефтен, Бенедикт]. Царскій путь креста господня. Чернігів, 1.XII.1709 (З а п а с к о, І с а є в и ч 1984: 25, № 855; ил. на с. 37); с кирилски букви е съставен монограмът в заставката на л. а в изданието Новый завіт с приобщеніем псалтиря. Київ, 1732 (З а п а с к о, І с а є в и ч 1984: 47, № 1199; ил. на с. 61).

та средна (вътрешна) буквена черта (ил. 7). Със същия мотив, при леки стилови разлики, е оформена „омегата“ на л. 307r в НБКМ Rц 765.3. На л. 5v инициалът „омега“ е превърнат в едро цвете, стилизирано в манера на украинския барок: венчелистчетата са вписани в буквата, едрата тичинка обхваща надредните знаци, издължени зелени листа оформят стъблото, а целият цвят е обиколен от малки триделни листа, също в зелено (ил. 10).

До този момент търсенето на конкретно печатно издание, от което евентуално е преписан зографският молитвеник с неговата орнаментална украса, не се увенча с успех.

Молитвеникът – от джоба до продавачите на книги (и обратно)

Посвещението на молитвеника подсказва, че книгата е била замислена като дар, за лично ползване, а не за богослужебни цели. Изглежда, случаят е аналогичен с ръкописа Зогр347, който архимандрит Игнатий получил от духовния си отец монах Неофит през 1780 г. и който съдържа молебен канон към св. Богородица и акатисти за Сладкия Исус, Богородица, св. Георги и параклис за св. Георги[54].

Тъй като в малък формат, както беше казано, се изработват и богослужебните, и частните молитвеници, начинът на тяхната употреба не винаги може да бъде веднага и еднозначно определен по този критерий. Подходящ пример за сравнение предлага котленският молитвеник НБКМ1174, с две части, писани съответно от котленските книжовници и свещеници Теодор йерей и Велико йерей[55]. На л. 1r има неграмотна приписка за това, че книгата е на поп Павел[56], но тъй като съчетанието от молитви е типично за съдържанието на свещеническите богослужебни книги евхолози (или требници), е видно, че ръкописът, писан от свещеници, е имал по-скоро публична употреба. Съставът на нашия молитвеник би бил предмет на друг тип изследване, затова тук може само да бъде отбелязано, че тематично молитвените композиции са много целенасочено подбрани: Богородица е покровителката на Света гора, а св. Георги е патронът на Зографския манастир и на главната църква в него. На Успение Богородично е посветена най-старата запазена църква в манастирския комплекс, построена, както сочи надпис върху северния ѝ корниз, през 1764 г. с иждивенията на

---

[54] И в а н о в а и др. 2017: 79

[55] С т о я н о в, К о д о в 1964: 28–29.

[56] „Да са знаи тасъ кника как е попь павлюва“; на л. 89v има и по-късна приписка за купуването на молитвеника от поп Сава поп Кирилов (С т о я н о в, К о д о в 1964: 29).

банскалията хаджи Вълчо и с помощта на архимандрит Акакий, Даниил скевофилакс и Арсений[57]. Благодарственото възпоменание на Христовите страсти в началото на книгата е молитвеното последование, което, както е посочено в самото заглавие, е най-полезно от всички молитви и трябва да се изпълнява всеки петък[58]. Наличието на двете реплики на особено почитани светини – чудотворните икони на хилендарската Богородица Троеручица и на зографския св. Георги – осигурява не само посредника в предаването на почитта от образа към първообраза, но и същото въздействие, каквото се приписва на самите обекти. Доказателствата за чудодейната сила на иконите са един от инструментите, с които е постигната победата на иконопочитанието. В четвъртото заседание на Втория Никейски събор от 787 г. са изчетени множество разкази за чудеса, извършени от икони: изцеления, спасения от беди, наказания над злосторници и т.н.[59] По повод култа към иконата на Богородица Одигитрия във Византия Робърт Кормак отбелязва: „Иконата несъмнено изисква да бъде възприемана като могъщ религиозен обект, чиято същност се усложнява от нейните естетически качества“[60] и по-нататък обобщава, че чудотворният образ, наглед директен и ясен, съдържа едни от най-сложните елементи на християнството, между които Божията сила да твори чудеса чрез посредник. Всяка икона от групата на Одигитрията типизира силата на византийската икона във всяко копие: тя действа като религиозен символ, дава естетическо удоволствие и на нея се гледа като на средство за чудодейни изцеления[61]. Съвсем логично, следователно, е да видим в молитвеника на Йосиф съчетани мощта на молитвеното слово и на чудотворния образ, апотропейните качества, приписвани както на езическите, така и на християнските амулети. За използването на изрязани гравюри в украсата на ръкописите в зографската сбирка свидетелстват Зогр308[62], Зогр347[63], Зогр397[64]. Всички те са с

---

[57] Б о ж к о в, В а с и л и е в 1981: 98, 100.

[58] Вж. бел. 51.

[59] М и л ь к о в и ћ 2017: 54–65.

[60] „The icon clearly cries out to be treated as a powerful religious object, made more complex by its aesthetic qualities.“ (C o r m a c k 1997: 63).

[61] C o r m a c k 1997: 63.

[62] В средата на заставките са залепени образи на Богородица с Младенеца, изрязани от гравюри (И в а н о в а и др. 2017: 38).

[63] Залепена щампа с образа на Богородица Елеуса с Младенеца (л. 1v), както и заставка изрязана от печатна книга (л. 2r) (И в а н о в а и др. 2017: 79).

[64] На л. 9r гравюра, изрязана от печатно издание (?), представяща чудотворната карейска икона „Достойно ест“, а върху предния форзац е залепена гравюра на Света гора (И в а н о в а и др. 2017: 133). За сказанието за иконата в манастира Протатон в Карея вж. Г е р г о в а 2012: 39 с посочена литература; вж. и Сказание, както и История на иконата 2025; иконографският тип е на друга чудотворна икона, Богородица Кикоска (Г е р г о в а 2012: 7, 68).

молитвено съдържание и може да се допусне, че Богородичните образи, които са реплики на чудотворни икони, както в молитвеника НБКМ1175, така и в тях са били възприемани и като апотропеи.

Зографският молитвеник е постъпил в Народната библиотека в София през 1968 г., както сочи инвентарният номер 14/968 на л. 3v, но не е известно откъде е дошъл. На л. 59r има късна, не особено грамотна приписка за това, че поп Стефан от село Момина клисура[65] купил този „черковен акатист“ за 38 гроша от книгопродавеца Христо Самоковлията във Филибе (Пловдив) и донесъл и много други книги[66]. Бележката не е датирана, но най-вероятно е от късния XIX, ако не и ранния XX в. Личността на книжаря засега не можа да бъде установена поради оскъдните сведенията за търговията с книги в българските земи през възрожденския период.

В друга късна приписка на л. 49r Миалаки (Михалаки) Стоичов от Момина клисура праща много здраве на господин хаджи Янаки Клисуреца в Самоков[67]. Подобни записи се срещат в различни ръкописи, но не е проследявано дали те означават, че са били изпратени с ръкописа. Молитвеникът на йеродякон Йосиф е напуснал собственика си при някакви обстоятелства и от Света гора се е озовал сред книги за продан и отново е станал собственост на свещеник. Дали и той е купил молитвеника за себе си, дали за да го използва в своята енорийска църква, дали за да го продаде по-нататък? Дали самият Йосиф е продал първоначално дарената му книга, ако тя е била необходима като обменно средство например за нуждите на евентуален таксид? Дали книгата е променила функцията си след смъртта на своя притежател? За отговорите на тези въпроси нямаме необходимите свидетелства, но посвещението на „моя ученик“ звучи (поне от съвременна гледна точка) като твърде лично, за да бъде поставено на книга с първоначално чисто богослужебно предназначение. На двусмислено тълкуване обаче подлежи наличието на празни листове – 4 след Богородичния акатист, 2 листа и 1 страница след Молитвата към Богородица (и след бележката на писача), 6 листа и една страница в края на ръкописа[68], които предполагат допълване на молитви, било за собствено душевно спасение, било за църковна употреба. Дарът на архимандрит Акакий, изработен с умение и притежаващ високи за времето си естетически достойнства, би могъл да е специално направен с оглед свещеническата длъжност на Йосиф, може би

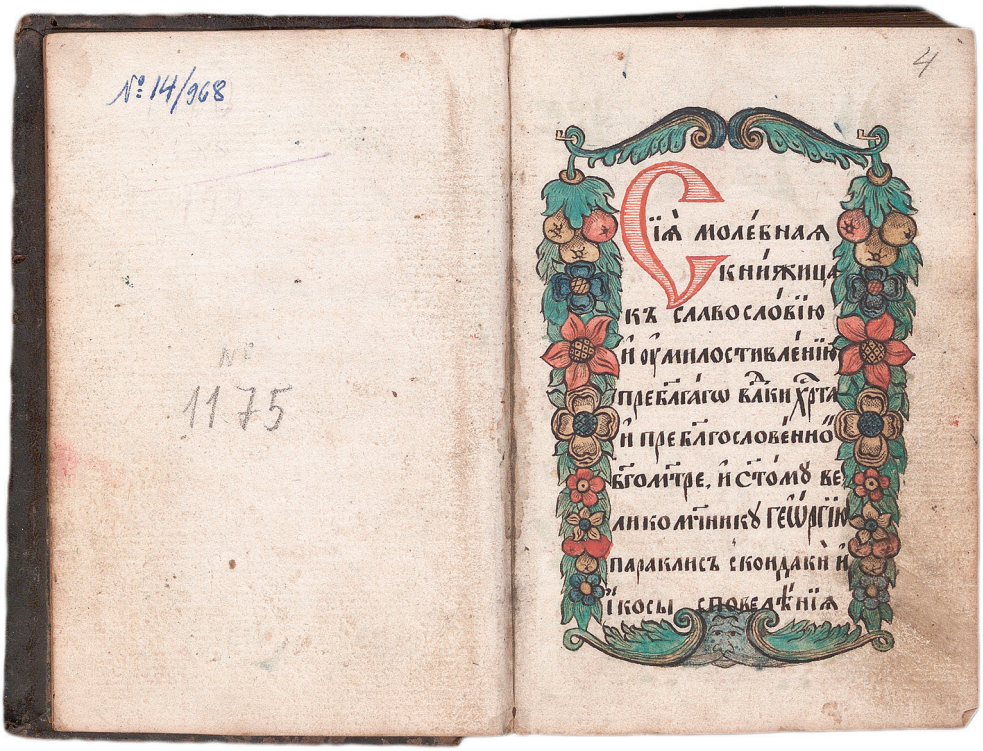
---

[65] Днес в община Белово, Пазарджишка област.

[66] „Сии акаѳ́исъ черковно тасе купи́ за гроша 38 и҃по словомъ три҃есе иосемъ иго купи замуя сипотреба иго купи́ азъ хаџи҃ попъ стефанъ w҃село момі҃на кли҃сура отъ книго продавците ристо самуковлията и҃го донесе отъ филибе идруги҃ вногу книги“. Текстът е предаден с леко съкращение в: С т о я н о в, К о д о в 1964: 30.

[67] С т о я н о в, К о д о в 1964: 30.

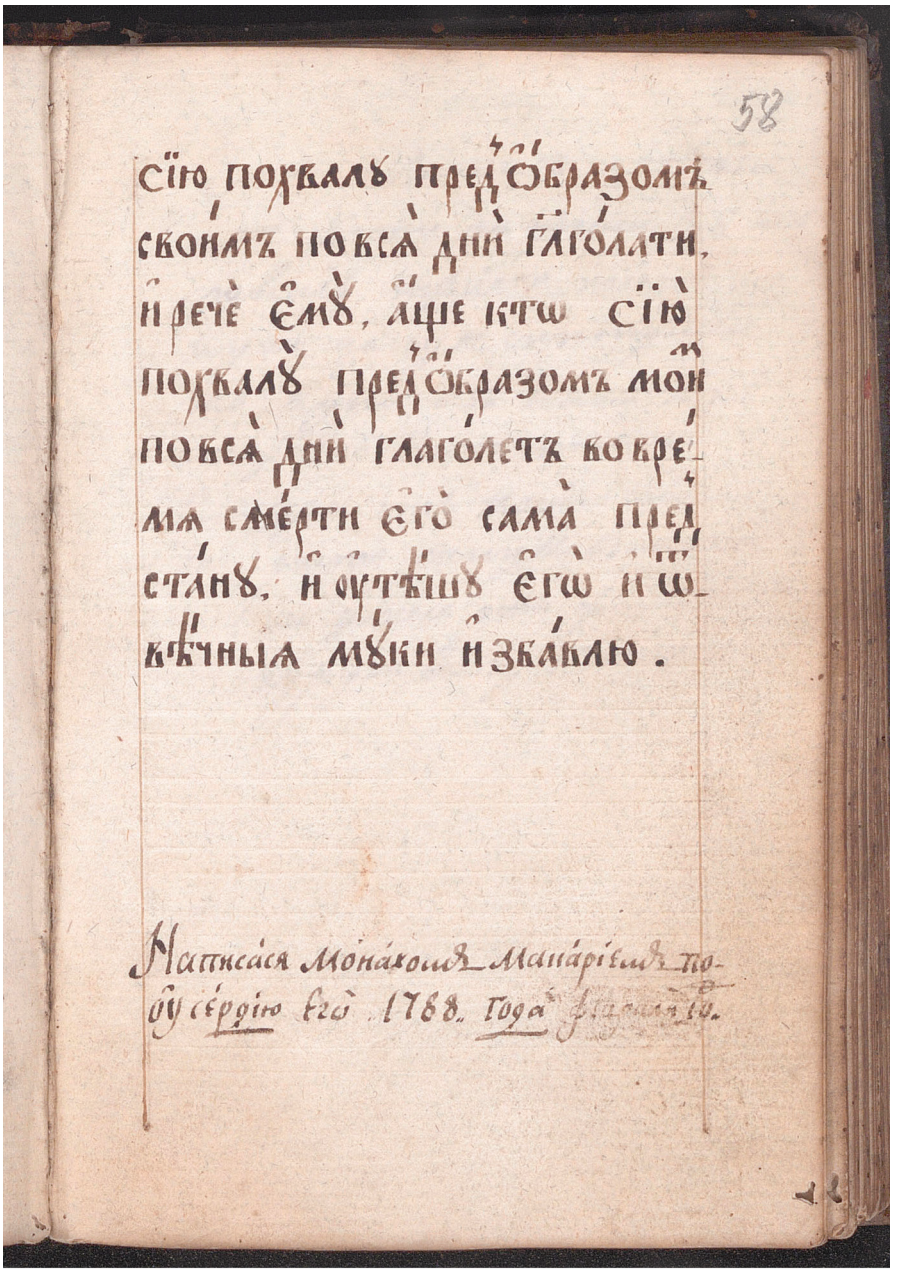
[68] С рамкирано текстово поле до л. 132v, както са оформени и всички страници с текст в ръкописа.

Ил. 1. Заглавна страница на молитвеника НБКМ1174, л. 4г

Ил 2. Заглавна страница на молитвеника НБКМ1174, л. 4v

58
сію похвалу предобразомъ
своимъ повсѣдни глаголати,
и рече ємў, аще кто сію
похвалў предобразомъ мои
повсѣдни глаголетъ ко вре-
мя смерти его сама пред
станў, и оутѣшў его и во-
вѣчныя муки изкаклю.

Написася монахомъ Макаріємъ по-
оусердію его 1788. года

Ил. 4. Богородица Троеручица, щампа, л. 29v

Ил. 5. Св. Георги, миниатюра, л. 61v

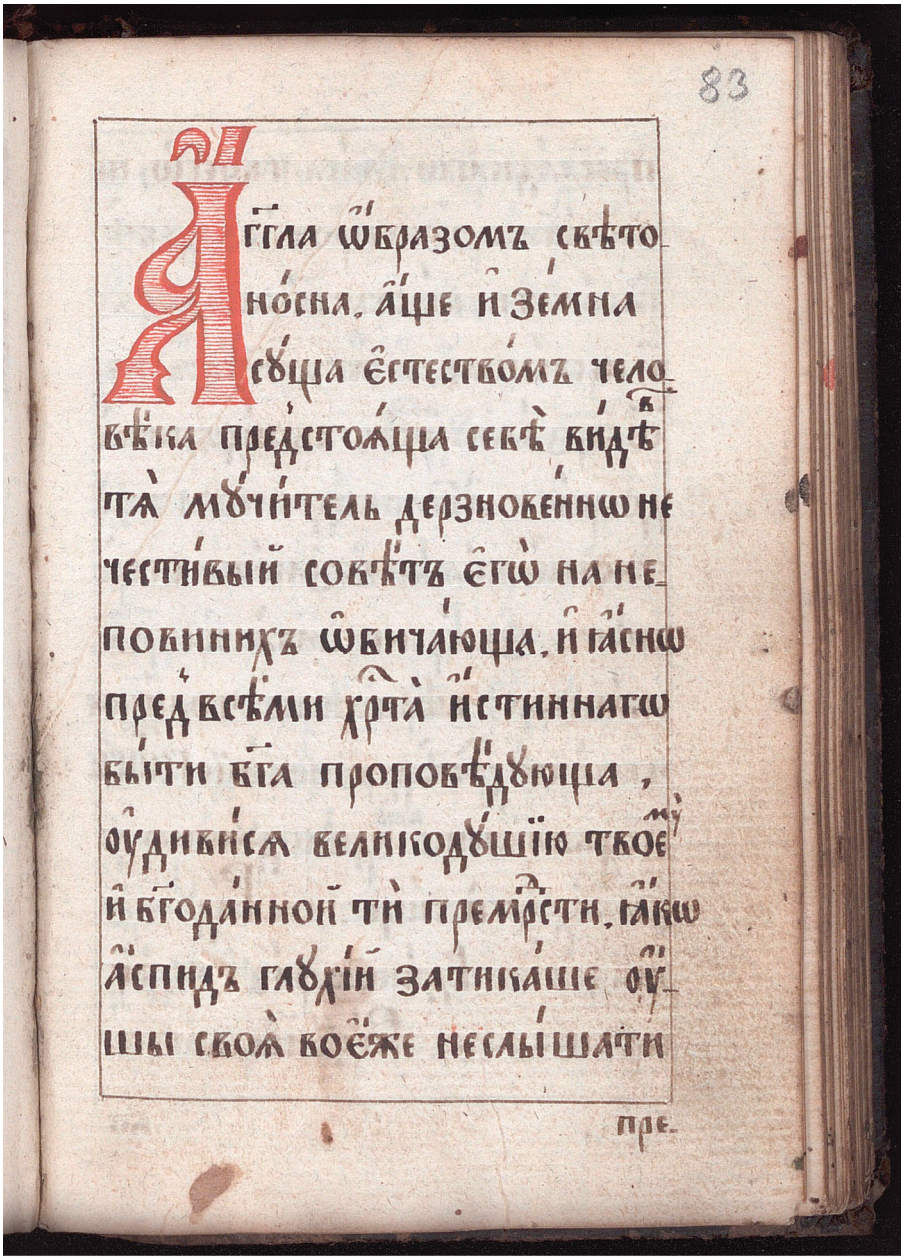
Ил. 6. Орнаментална рамка, копирка, л. 137г

Ил. 7. Молитва към Богородица, заставка, л. 53г

Ил. 8. Кондаци и икоси на св. Георги, заставка, л. 82г

Ил. 9. Геометричен инициал „А“, л. 83r

Ил. 10. Украсен инициал „омега“, л. 5v

придобита именно в 1788 г. Затова двояката, първоначална или променена функция на зографския молитвеник, а и на подобни книги, не трябва да бъде пренебрегвана.

ЦИТИРАНИ РЪКОПИСИ

Зогр230: Поменик (Епархиален поменик), от края на XVIII в., Света гора, Библиотека на Зографския манастир № 230

Зогр274: Поменик (Зографски поменик), 1857 г., Света гора, Библиотека на Зографския манастир № 274

Зогр308: Молитвеник, XIX в., Света гора, Библиотека на Зографския манастир № 308

Зогр330: Последование на изменяемите текстове в литургията, 1793 г., Света гора, Библиотека на Зографския манастир № 330

Зогр347: Молебни канони и акатисти, края на 70-те – 80-те години на XVIII в., Света гора, Библиотека на Зографския манастир № 347

Зогр361: Молебни канони към св. Богородица и св. Георги, 1890 г., Света гора, Библиотека на Зографския манастир № 361

Зогр373: Дяконски служебник, 1786 г., Света гора, Библиотека на Зографския манастир № 373

Зогр388: Молебни канони към св. Богородица и св. Георги, 1796 г., Света гора, Библиотека на Зографския манастир № 388

Зогр397: Молебен канон към св. Богородица, XIX в., Света гора, Библиотека на Зографския манастир № 397

Зогр400: Канони, акатисти и текстове от требника, XIX в., Света гора, Библиотека на Зографския манастир № 400

МГУ293: Сборник, XVIII в., Москва, Научна библиотека на Московския държавен университет, № 293

МГУ302: Сборник „Звезда пресветлая“, ок. 1715 г., Научна библиотека на Московския държавен университет, ф. 302, инв. № 10536-7-71

НБИВ110: Агапий Ландос. Чудеса Богородични, 1708 г., Пловдив, Народна библиотека „Иван Вазов“ № 110 (232)

НБКМ76: Четириевангелие, 1658 г., София, Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, № 76

НБКМ534: Миней за ноември, 1618 г., София, Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, № 534

НБКМ1174: Молитвеник, втората половина на XVIII в. (1771 и 1777 г.), София, Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, № 1174

Тих375/1: Илюстриран иконографски наръчник, от края на XVIII – началото на XIX в., Санкт Петербург, Руска национална библиотека, сбирка на Тиханов № 375/1

Хлуд147: Сборник, 60-те години на XVI в., Държавен исторически музей, Москва, сбирка на Хлудов, № 147

Patm743: Евхологий, 1180 г., о-в Патмос, библиотека на манастира „Св. Йоан Богослов“, № 743

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Б а е в а 2026: Баева, В. Иконографският тип на св. Богородица Троеручица и неръкотворните образи в православната традиция. – В: Историята на изкуството като призвание. Сборник в чест на чл.-кор. проф. д.изк. Иванка Гергова по повод на нейната 70-годишнина. Съст. М. Куюмджиева, Д. Бойкина, Т. Бачева. София, 2026, 227–239.

Б е н ч е в 1996: Бенчев, Ив. Икона Богоматери Троеручицы в Хиландарском монастыре на Афоне. – Във: Византия и византийские традиции. Сборник научных трудов XIX Международному конгрессу византинистов. Копенгаген 18–24 августа 1996 г. Санкт Петербург, 1996, 175–183 (https://www.icon-art.info/book_contents.php?lng=ru&book_id=41, достъп 08.09.2026).

Богоматерь Троеручица. – В: Христианство в искусстве (https://www.icon-art.info/masterpiece.php?mst_id=2215).

Б о ж к о в, В а с и л и е в 1981: Божков, Ат., Ас. Василиев. Художественото наследство на манастира Зограф. София, 1981.

Г е р г о в а 2008: Гергова, Ив. О неким графичким приказима Богородице Троеручице. – Ниш и Византия, 6, 2008, 297–304 (https://www.nisandbyzantium.org.rs/doc/zbornik6/PDF-VI/21%20Ivanka%20new.pdf, достъп 08.09.2026).

Г е р г о в а 2011: Гергова, Ив. Почитанието на Богородица Троеручица сред българите през 18–19 век. – Црквене студије, 8, 2011, 387–403 (https://crkvenestudije-churchstudies.com/index.php/studies/article/view/199, достъп 08.09.2026).

Г е р г о в а 2012: Гергова, Ив. Чудесата на Пресвета Богородица в културата на Българското възраждане. София, 2012.

Г е р г о в а 2018: Гергова, Ив. Скопската Богородица Троеручица. – Balcanoslavica, 47, 2018, 77–88.

Г е р г о в а 2024: Гергова, Ив. Украински и руски гравюри от XVII–XIX век в България. София, 2024.

Д а в и д о в 1990: Давидов, Д. Хиландарска графика. Београд, 1990.

Е в л о г и е в а - К а ц а р о в а 2011: Евлогиева-Кацарова, Цв. – В: Етрополската книжовна школа и българският XVII век. Съст. Е. Мусакова, Е. Узунова. София, 2011, 205–218.

Ерминия: Ерминия или наставление в живописном искусстве, составленное иеромонахом и живописцем Дионисием Фурноаграфиотом 1701–1733 год. [Пер.] Порфирия, еп. Чигиринского. Киев, 1868 (https://azbyka.ru/otechnik/ikona/erminija-ili-nastavlenie-v-zhivopisnom-iskusstve-sostavlennoe-ieromonahom-i-zhivopistsem-dionisiem-furnoagrafiotom/#source, достъп 08.09.2026).

И в а н о в а и др. 2017: Иванова, Кл., Е. Мусакова, свещ. Кр. Поповски, П. Петков, А. Бобев, Л. Ненова, М. Димитрова (съст.). Каталог на славянските ръкописи от Зографската света обител (№ 287–405). Зографски манастир, 2017.

З а п а с к о, І с а є в и ч 1984: Запаско, Я. П., Я. Д. Ісаєвич. Пам'ятки книжкового мистецва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Львів, 1984.

Звезда Пресветлая: Рукописный сборник „Звезда Пресветлая". – В: Христианство в искусстве (https://www.icon-art.info/pic.php?lng=ru&pic_id=643, достъп 08.09.2026).

История на иконата 2025: История на иконата „Достойно есть“. – Във: Всемирното православие (https://www.globalorthodoxy.com/bg/2022-03-23-17-32-45/zitiata-na-svetiite/70123-istoria-na-ikonata-dostino-est-2, достъп 08.09.2026).

Канон молебный: Канон. Творение Феостирикта монаха. Глас 8-й. – В: Молитвослов. Православные молитвы <https://azbyka.ru/molitvoslov/kanon-molebnyj-ko-presvyatoj-bogorodice.html> (достъп 08.09.2026).

К а р а д ж о в а 1992: Караджова, Д. Влиянието на руската и украинската печатна книга върху оформлението и украсата на българските ръкописи от втората половина на XVIII и началото на XIX век. – Библиотекознание, библиография, книгознание, 2, 1992, 140–148.

К о б я к 2019: Кобяк, Н. Проблема верификации научных даных: к вопросу о конфесиональной принадлежности Симеона Федорова Моховикова. – Вестник Екатеринбургской духовной семинарии, 3 (27), 2019, 238–261 (https://cyberleninka.ru/article/n/problema-verifikatsii-nauchnyh-dannyh-k-voprosu-o-konfessionalnoy-prinadlezhnosti-simeona-fedorova-mohovikova/viewer, достъп 08.09.2026).

К о м а ш к о 2006: Комашко, Н. Русская икона XVIII века. Москва, 2006 (https://rb.gy/5g8e20, достъп 08.09.2026).

К о м а ш к о 2021: Комашко, Н. Рукописный сборник „Солнце Пресветлое“ и изобразительные своды чтимых богородичных образов. Текст. Гравюра. Икона. – В: Зименко, Е. В., Н. А. Кобяк, Э. В. Шульгина, Н. И. Комашко. Солнце Пресветлое. Кн. 2. Русский свод сказаний о богородичных иконах. Москва, 2021, 157–338.

К о ч е т к о в 1996: Кочетков, И. Свод чудотворных икон Богоматери на иконах и гравюрах XVII–XVIII веков. – В: Чудотворная икона в Византии и Древней Руси. Редактор-сост. А. М. Лидов. Москва, 1996, 404–420.

М и л т е н о в а, К и р и л о в а 1994: Милтенова, А., А. Кирилова. Средновековни лековници и амулети. София, 1994.

М и љ к о в и ћ 2006–2007: Миљковић, Б. Повест о чудотворним иконама манастира Хиландара. – Зограф, 31, 2006–2007, 219–228.

М и љ к о в и ћ 2017: Миљковић, Б. Чудотворна икона у Византији. Београд, 2017.

М у с а к о в а 2019: Мусакова, Е. Украсата на късните ръкописи от библиотеката на Зографския манастир.– В: Зографски съборник. Зографският архив и библиотека. Изследвания и перспективи. Съст. Д. Пеев, М. Димитрова, Ек. Дикова, Г. Банев, Л. Ненова. Зографски манастир, 2019, 43–60.

Н и к о л о в 2022: Николов, А. Непубликувани преписи на молитви срещу нежит и тресавици от сбирката на Църковно-историческия и архивен институт при Българската патриаршия. – В: Осми международен колоквиум по старобългаристика. Сборник доклади (София, 31.08 – 2.09.2021). Съст. А.-М. Тотоманова. София, 2022, 152–193.

П а в л и к я н о в 2005: Павликянов, К. История на българския светогорски манастир Зограф от 980 до 1804 г. София, 2005.

П е т к о в а 2011: Петкова, Н. За украсата и обкова на Етрополското четириевангелие. – В: Етрополската книжовна школа и българският XVII век. Съст. Е. Мусакова, Е. Узунова. София, 2011, 189–204.

П е т к о в и ћ 1997: Петковић, Ср. О култу светогорских чудотворних икона у Русији. – В: Друга казивања о Светој гори. Београд, 1997, 121–152.

Р а й к о в и др. 1994: Райков, Б., Ст. Кожухаров, Х. Миклас, Хр. Кодов. Каталог на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света гора. София, 1994.

Святитель Димитрий Ростовский 2005: Святитель Димитрий Ростовский. Благодарственное воспоминание страданий Христовых и молитвенное размышление, наиболее полезное из всех молитв, совершать которое должно во все пятницы. – В: Святитель Димитрий Ростовский. Творения. 3. Москва, 2005 (https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/blagodarstvennoe-vospominanie-stradanij-hristovyh-i-molitvennoe-razmyshlenie-naibolee-poleznoe-iz-vseh-molitv-sovershat-kotoroe-dolzhno-vo-vse-pjatnitsy/, достъп 08.09.2026).

Сказание: Сказание за чудотворната икона на Пресвета Богородица „Достойно ест“ (http://www.sveta-gora-zograph.com/ikona/ikona.php?id=7, достъп 08.09.2026).

С т о я н о в, К о д о в 1964: Стоянов, М., Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. 4. София, 1964.

Т о н ч е в 2025: Тончев, С. Подготвителните рисунки в творческия процес на зографите от края на XVIII век и XIX век (по материал от български сбирки). Автореферат. София: Институт за изследване на изкуствата, 2025.

Т у р и л о в 1996: Турилов, А. Рассказы о чудотворных иконах монастыря Хиландар в русской записи XVI века. – В: Чудотворная икона в Византии и Древней Руси. Ред.-сост. А. М. Лидов. Москва, 1996, 510–529.

Т у р и л о в 2007: Турилов, А. Заметки дилетанта на полях „Словаря русских иконописцев XVI–XVII вв.“. – Древняя Русь. Вопросы медиевистики, 28, 2007, 112–126.

Х р и с т о в а 2001: Христова, Б. Амулетите и талисманите в българската писмена традиция. София, 2001.

Х р и с т о в а - Ш о м о в а 2021: Христова-Шомова, И. Молебният канон към Богородица от Теостирикт и неговият среднобългарски превод. – Кирило-Методиевски студии, 31, 2021, 217–242.

Ц о н е в 1920: Цонев, Б. Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги в Пловдивската народна библиотека. София, 1920.

A t a n a s o v a 2003: Atanasova, D. The Prayer-Book of Niketa (No. 646 NBKM): A Case Study. – Scripta & e-Scripta, 1, 2023, 187–196.

B e n t c h e v 1993: Bentchev I. Die “Dreihändige” Gottesmutterikone im Hilandar-Kloster auf Athos. – Hermeneia. Zeitschrift für ostkirchliche Kunst, 1, 1993, 46–52 (https://www.icon-art.info/book_contents.php?lng=ru&book_id=51, достъп 08.09.2026).

C o r m a c k 1997: Cormack, R. Painting the Soul: Icons, Death Masks and Shrouds. London, 1997.

H e t h e r i n g t o n 1989: The ‘Painter’s Manual’ of Dionysius of Fourna. Translated into English by P. Hetherington. Torrance CA, 1989 (https://www.scribd.com/document/775213623/The-Painter-s-manual-of-Dionysius-of-Fourna, достъп 08.09.2026).

K u r h a n o v a 2023: Kurhanova, O. Visualization of the Book: Graphic Metaphors in Art Decoration of Ukrainian Church Editions of the Baroque Époque. – Knygotyra, 81, 2023, 38–64 (https://www.academia.edu/124680609/Visualization_of_the_Book_Graphic_Metaphors_in_Art_Decoration_of_Ukrainian_Church_Editions_of_the_Baroque_Epoque, достъп 08.09.2026).

L i g a t u s: Ligatus. Decorated papers (https://www.ligatus.org.uk/decoratedpapers/taxonomy/term/76#:~:text=Bronze%2Dvarnish%20papers%20were%20first%20made%20in%20the,same%20time%20as%20brocade%20papers%2C%20but%20were>, достъп 08.09.2026).

R a p p 2021: Rapp, C. Practice, Liturgy: Prayers Before the Prayer Book. – In: Papers Presented at the Eighteenth International Conference on Patristic Studies held in Oxford 2019. 5. Euchologia. Ed. C. Rapp. Leuven–Paris–Bristol, 2021, 1–4 (Studia Patristica, 108).

R a p p et al. 2017: Rapp, C., E. Afentoulidou, D. Galadza, I. Nesseris, G. Rossetto, E. Schiffer. Byzantine Prayer Books as Sources for Social History and Daily Life. – Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 67, 2017, 173–211.

S k e m e r 2015: Skemer, D. Magic Writ: Textual Amulets Worn on the Body for Protection. – In: Schriftträger – Textträger: Zur materialen Präsenz des Geschriebenen in frühen Gesellschaften. Eds. A. Kehnel and D. Panagiotopoulos. Berlin–München–Boston, 2015, 127–150 (MaterialeTextkulturen, 6).

T u e r k - S t o n g b e r 2021: Tuerk-Stongber, J. Magical Amulets, Magical Thinking, and Semiotics in Early Byzantium. – Old World: Journal of Ancient Africa and Eurasia, 1, 2021, 1, 1–23.

TRANSLITERATION OF THE NON-ROMAN REFERENCES INTO ROMAN SCRIPT

Baeva, V. Ikonografskijat tip na sv. Bogorodica Troeručica i neräkotvornite obrazi v pravoslavnata tradicija. – V: Istorijata na izkustvoto kato prizvanie. Sbornik v čest na čl.-kor. prof. d.izk. Ivanka Gergova po povod na nejnata 70-godišnina. Säst. M. Kujumdžieva, D. Bojkina, T. Bačeva. Sofija, 2026, 227–239.

Benčev, Iv. Ikona Bogomateri Troeručicy v Hilandarskom monastyre na Afone. – V″v: Vizantija i vizantijskie tradicii. Sbornik naučnyh trudov XIX Meždunarodnomu kongressu vizantinistov. Kopengagen 18–24 avgusta 1996 g. Sankt Peterburg, 1996, 175–183 (https://www.icon-art.info/book_contents.php?lng=ru&book_id=41,08.09.2026).

Bogomater′ Troeručica. – V: Hristianstvo v iskusstve (https://www.icon-art.info/masterpiece.php?mst_id=2215, 08.09.2026).

Božkov, At., As. Vasiliev. Hudožestvenoto nasledstvo na manastira Zograf. Sofija, 1981.

Conev, B. Opis na slavjanskite räkopisi i staropečatni knigi v Plovdivskata narodna biblioteka. Sofija, 1920.

Davidov, D. Hilandarska grafika. Beograd, 1990.

Erminija ili nastavlenie v živopisnom iskusstve, sostavlennoe ieromonahom i živopiscem Dionisiem Furnoagrafiotom 1701–1733 god. [Per.] Porfirija, ep. Čigirinskogo. Kiev, 1868 (https://azbyka.ru/otechnik/ikona/erminija-ili-nastavlenie-v-zhivopisnom-iskusstve-sostavlennoe-ieromonahom-i-zhivopistsem-dionisiem-furnoagrafiotom/#source , 08.09.2026).

Evlogieva - Kacarova 2011: Evlogieva-Kacarova, Cv. – V: Etropolskata knižovna škola i bälgarskijat XVII vek. Säst. E. Musakova, E. Uzunova. Sofija, 2011, 205–218.

Gergova, Iv. Čudesata na Presveta Bogorodica v kulturata na Bälgarskoto văzraždane. Sofija, 2012.

Gergova, Iv. O nekim grafičkim prikazima Bogorodice Trojeručice. – Niš i Vizantija, 6, 2008, 297–304 (https://www.nisandbyzantium.org.rs/doc/zbornik6/PDF-VI/21%20Ivanka%20new.pdf ,08.09.2026).
Gergova, Iv. Počitanieto na Bogorodica Troeručica sred bălgarite prez 18–19 vek. – Crkvene studije, 8, 2011, 387–403 (https://crkvenestudije-churchstudies.com/index.php/studies/article/view/199 , 08.09.2026).
Gergova, Iv. Skopskata Bogorodica Troeručica. – Balcanoslavica, 47, 2018, 77–88.
Gergova, Iv. Ukrainski i ruski gravjuri ot XVII–XIX vek v Bălgarija. Sofija, 2024.
Hristova, B. Amuletite i talismanite v bălgarskata pismena tradicija. Sofija, 2001.
Hristova-Šomova, I. Molebnijat kanon kăm Bogorodica ot Teostirikt i negovijat srednobălgarski prevod. – Kirilo-Metodievski studii, 31, 2021, 217–242.
Istorija na ikonata „Dostojno est′“. – Văv: Vsemirnoto pravoslavie (https://www.globalorthodoxy.com/bg/2022-03-23-17-32-45/zitiata-na-svetiite/70123-istoria-na-ikonata-dostino-est-2 , 08.09.2026).
Ivanova, Kl., E. Musakova, svešt. Kr. Popovski, P. Petkov, A. Bobev, L. Nenova, M. Dimitrova (săst.). Katalog na slavjanskite răkopisi ot Zografskata sveta obitel (№ 287–405). Zografski manastir, 2017.
Kanon. Tvorenie Feostirikta monaha. Glas 8-j. – V: Molitvoslov. Pravoslavnye molitvy (https://azbyka.ru/molitvoslov/kanon-molebnyj-ko-presvyatoj-bogorodice.html , 08.09.2026).
Karadžova, D. Vlijanieto na ruskata i ukrainskata pečatna kniga vărhu oformlenieto i ukrasata na bălgarskite răkopisi ot vtorata polovina na XVIII i načaloto na XIX vek. – Bibliotekoznanie, bibliografija, knigoznanie, 2, 1992, 140–148.
Kobjak, N. Problema verifikacii naučnyh danyh: k voprosu o konfesional′noj prinadležnosti Simeona Fedorova Mohovikova. – Vestnik Ekaterinburgskoj duhovnoj seminarii, 3 (27), 2019, 238–261 (https://cyberleninka.ru/article/n/problema-verifikatsii-nauchnyh-dannyh-k-voprosu-o-konfessionalnoy-prinadlezhnosti-simeona-fedorova-mohovikova/viewer , 08.09.2026).
Kočetkov, I. Svod čudotvornyh ikon Bogomateri na ikonah i gravjurah XVII–XVIII vekov. – V: Čudotvornaja ikona v Vizantii i Drevnej Rusi. Redaktor-sost. A. M. Lidov. Moskva, 1996, 404–420.
Komaško, N. Rukopisnyj sbornik „Solnce Presvetloe“ i izobrazitel′nye svody čtimyh bogorodičnyh obrazov. Tekst. Gravjura. Ikona. – V: Zimenko, E. V., N. A. Kobjak, È. V. Šul′gina, N. I. Komaško. Solnce Presvetloe. Kn. 2. Russkij svod skazanij o bogorodičnyh ikonah. Moskva, 2021, 157–338.
Komaško, N. Russkaja ikona XVIII veka. Moskva, 2006 (https://rb.gy/5g8e20 , 08.09.2026).
Miljković, B. Čudotvorna ikona u Vizantiji. Beograd, 2017.
Miljković, B. Povest o čudotvornim ikonama manastira Hilandara. – Zograf, 31, 2006–2007, 219–228.
Miltenova, A., A. Kirilova. Srednovekovni lekovnici i amuleti. Sofija, 1994.
Nikolov, A. Nepublikuvani prepisi na molitvi sreštu nežit i tresavici ot sbirkata na Cărkovno-istoričeskija i arhiven institut pri Bălgarskata patriaršija. – V: Osmi meždunaroden kolokvium po starobălgaristika. Sbornik dokladi (Sofija, 31.08 – 2.09.2021). Săst. A.-M. Totomanova. Sofija, 2022, 152–193.
Pavlikjanov, K. Istorija na bălgarskija svetogorski manastir Zograf ot 980 do 1804 g. Sofija, 2005.

Petkova, N. Za ukrasata i obkova na Etropolskoto četirievangelie. – V: Etropolskata knižovna škola i bălgarskijat XVII vek. Săst. E. Musakova, E. Uzunova. Sofija, 2011, 189–204.
Petković, Sr. O kultu svetogorskih čudotvornih ikona u Rusiji. – V: Druga kazivanja o Svetoj gori. Beograd, 1997, 121–152.
Rajkov, B., St. Kožuharov, H. Miklas, Hr. Kodov. Katalog na slavjanskite răkopisi v bibliotekata na Zografskija manastir v Sveta gora. Sofija, 1994.
Rukopisnyj sbornik „Zvezda Presvetlaja“. – V: Hristianstvo v iskusstve (https://www.icon-art.info/pic.php?lng=ru&pic_id=643 , 08.09.2026).
Skazanie za čudotvornata ikona na Presveta Bogorodica „Dostojno est“ (http://www.sveta-gora-zograph.com/ikona/ikona.php?id=7 , 08.09.2026).
Stojanov, M., Hr. Kodov. Opis na slavjanskite răkopisi v Sofijskata narodna biblioteka. 4. Sofija, 1964.
Svjatitel′ Dimitrij Rostovskij. Blagodarstvennoe vospominanie stradanij Hristovyh i molitvennoe razmyšlenie, naibolee poleznoe iz vseh molitv, soveršat′ kotoroe dolžno vo vse pjatnicy. – V: Svjatitel′ Dimitrij Rostovskij. Tvorenija. 3. Moskva, 2005 (https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/blagodarstvennoe-vospominanie-stradanij-hristovyh-i-molitvennoe-razmyshlenie-naibolee-poleznoe-iz-vseh-molitv-sovershat-kotoroe-dolzhno-vo-vse-pjatnitsy/ , 08.09.2026).
Tončev, S. Podgotvitelnite risunki v tvorčeskija proces na zografite ot kraja na XVIII vek i XIX vek (po material ot bălgarski sbirki). Avtoreferat. Sofija: Institut za izsledvane na izkustvata, 2025.
Turilov, A. Rasskazy o čudotvornyh ikonah monastyrja Hilandar v russkoj zapisi XVI veka. – V: Čudotvornaja ikona v Vizantii i Drevnej Rusi. Red.-sost. A. M. Lidov. Moskva, 1996, 510–529.
Turilov, A. Zametki diletanta na poljah „Slovarja russkih ikonopiscev XVI–XVII vv.“. – Drevnjaja Rus′. Voprosy medievistiki, 28, 2007, 112–126.
Zapasko, Ja. P., Ja. D. Isajevyč. Pam’jatky knyžkovoho mystecva. Kataloh starodrukiv, vydanyx na Ukraïni. L′viv, 1984.

Статията е постъпила на 06.06.2026 г.